

Nederland Kennisland: 'Polderpraat of boerenverstand?'

Over de snelle opkomst,
vroegtijdige ondergang en
verwachte (weder)opstanding van
de Nederlandse kenniseconomie.

t
HA
RDE
PAD

Dr. F.D.J. Grotenhuls
Drs. F.R.E. Lekanne Deprez
Prof. dr. R.J. Tissen

Inhoudsopgave

Voorwoord		8
1	De kenniseconomie: wat de boer niet kent	15
1.1	Het belang van een sterke kenniseconomie	18
1.2	Pijlers onder de kenniseconomie	20
1.3	Nieuwe kansen, nieuwe problemen	29
2	De kenniseconomie: op zoek naar vruchtbare gronden	33
2.1	Verschuiven van economische machtsblokken	35
2.2	De schaduwzijde van de kenniseconomie	39
2.3	Meer polderpraat of het Finse model?	41
3	De kenniseconomie: op z'n boerenfuitjes	47
3.1	Nederland in de context van Barcelona	48
3.2	Welke landen boeren het best?	54
4	De kenniseconomie: de boer, hij ploegde voort	58
4.1	Het dilemma van loonkostenmatiging	58
4.2	Een geïntegreerd kenniseconomisch kader	60
Tot slot		69
Curriculum vitae auteurs		70
Noten		72

Voorwoord

Nederland Kennisland loopt steeds verder achterop in het Europees peloton'. Zowel het Global Competitiveness Report 2002¹ als het IMD World Competitiveness Report 2003² geven aan dat Nederland Kennisland in een vrije val is terechtgekomen. Ons land behoort tot het 'aangeschoten wild' van de Europese Unie. De Kenniseconomie Monitor 2003³ van Nederland bevestigt dit beeld. In deze monitor scoort Nederland relatief slecht op de meeste indicatoren van een gezonde kennis-economie^{4,5}. De Stichting Nederland Kennisland - de opsteller van de Kenniseconomie Monitor - pleit voor een viertal nieuwe spelregels die nodig zijn om van Nederland een bloeiende kennis-economie te maken.

Ten eerste moet er ruimte zijn voor excellentie: mensen die het verschil maken krijgen een kans. Het gaat om het "opschudden van de gelijkheidsdeken". Een tweede regel luidt: zorg voor een overzichtelijk innovatiesysteem met een heldere scheiding van taken en belangen. Roel in 't Veld, decaan van de overheidsopleiding NSOB, vroeg zich overigens op de Dag van de Kenniseconomie⁶ in alle openheid af of er in Nederland wel een innovatiesysteem is. "Op zijn best zou er sprake zijn van institutionele verwarring. De kennisinstellingen zijn alleen bezig zichzelf in stand te houden". Belangrijke oorzaken zijn naast 'het oerwoud aan instellingen', (te) veel overleg- en vergadercircuits (Poldermodel), wantrouwen tussen organisaties (en daarmee gebrek aan samenwerking) en het ontbreken van meetbare doelstellingen.⁸

Een derde spelregel heeft betrekking op de bestedingen (input) in de kennis-economie. Deze bestedingen voor de kennis-economie zouden tenminste moeten liggen op het niveau van het EU-gemiddelde. Tenslotte is de vierde regel: leer door te experimenteren. Dus niet alleen 'gluren bij de burens', maar echt innovierend bezig zijn waarin een fout niet gebagatelliseerd wordt tot een 'leermoment', maar gewoon wordt beschouwd als een échte fout om van te leren!

De meeste indicatoren wijzen erop dat Nederland langzaam maar zeker uit de kopgroep van Westerse, ontwikkelde, landen aan het verdwijnen is, om een positie in de grijze middermoot van de wereld in te nemen. Maar is dat ook werkelijk zo? Dr. M. Cornet van het Centraal Plan Bureau merkte orlants nog op dat het maar de vraag is of Nederland werkelijk afzakt, "want niemand weet hoe je innovativiteit precies meet"¹⁰.

Sterker nog, de economie werkt in haar (denk)modellen met een

vrij eenvoudige, zuivere abstractie van de in wezen complexe, rommelige werkelijkheid. Rifka Weehuizen¹³ merkt in dit verband op: "To an economist, reality is a special case". Harry Kunneman¹⁴ – rector magnificus van de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht – haalt hier terecht de discussie rond de 'exacte illusie' weer van stal. Bij deze illusie staat het idee centraal dat de werkelijkheid uiteindelijk transparant is, exact beschreven kan worden en op basis daarvan kan worden beheerst. Ook de opstellers van de Kenniseconomie Monitor 2003 hebben een paragraaf gewijd aan 'wat we nog niet weten': "De kenniseconomie is een relatief nieuw concept dat nog niet overal is doorgedrongen. Er zijn dan ook statistieken die we graag hadden willen hebben, maar die (nog) niet beschikbaar zijn. Dit vergt nieuw onderzoek en/of een andere blik op de bestaande cijfers"¹⁵.

Nederland is verdwenen uit de top-10 van innovatieve landen¹⁴

De bedrijfskundigen dr. Frans van den Bosch en dr. Henk Volberda van Erasmus Universiteit hebben verontrustende cijfers aangeleverd voor het Global Competitiveness Report van Michael Porter. Alle investeringen in kennis lopen terug, maar de terugval komt minder door geldgebrek: het ontbreekt vooral aan visie. "We zakken weg uit bijna elke ranglijst die door Porter wordt gehanteerd: het aandeel van onderzoek en ontwikkeling in de economische activiteiten, het aantal patenten, de kwaliteit van de overheid, het gebruik van technologische mogelijkheden, de beschikbaarheid van wetenschappers en ingenieurs. Noemt u maar op. Alles bij elkaar genomen zijn we gedegradeerd uit de top-10, en als we niet gauw iets gaan doen, zijn we op weg naar het niveau van een land als Tsjechië. Willen we ons huidige welvaarts- en beschavingsniveau handhaven dan moet het roer om. Je ziet dat bedrijven die financieel conservatief geleid worden in slechte tijden toch blijven investeren in innovatie en strategische vernieuwing. Kijk naar Shell, Unilever en Heineken. Dat soort bedrijven bestaan niet voor niets al zo lang".

Aan de economie in het algemeen lijkt de ineenstorting van Nederland Kennisland niet te kunnen liggen, want die is overal slecht en lijkt zich (nog) niet overtuigend te herstellen. De instabiele politieke- en veiligheidssituatie waarin de wereld al enige tijd verkeerd is daar nog steeds debat aan. De 2de Golfoorlog heeft iedereen de adem doen inhouden en voor een 'pas op de plaats' beleid van ondernemingen gezorgd, met uitzondering van de defensie-industrie.

Aan de fundamenten van de belangrijkste wereldmaatschappelijke instellingen werd en wordt stevig geknaagd; de hegemonie

van de Verenigde Staten lijkt onaangetast, hoewel betwist.

Nog belangrijker is dat de wereldeconomie inmiddels door 'angsthypos' wordt geregeerd. De nadelen van de informatiesamenleving zijn hier goed zichtbaar. Via de media wordt de ene na de andere psychologische golf van verontrustende berichten -over ontwikkelingen die ons rechtstreeks in onze harten en ons voortbestaan raken- over ons uitgestort. De Franse filosoof Alain-Gérard Slama introduceerde in dit verband het begrip 'de preventiestaat'¹⁰, waarmee hij wil aangegeven dat alle inspanningen er tegenwoordig op zijn gericht om 'het kwaad' al op voorhand uit te bannen (preventief ruimen, preventief fouilleren, preventief arresteren). Kan een staat echter haar burgers op voorhand tegen een ongewisse toekomst beschermen? Is dat wenselijk? Bezit bijvoorbeeld de Nederlandse staat genoeg kennis om proactief te handelen? De ziekte SARS is hier een goed voorbeeld van. Deze heeft meer schade aan de wereldeconomie toegebracht, dan investeringen van dezelfde omvang er goed aan hebben gedaan. Van erige mondiale stabiliteit is - in de beleving van menigeen - al lang geen sprake meer. Laat staan van voorspelbaarheid. We leven in de nieuwe middeleeuwen, met als enige verschil dat wij het nu van elkaar weten.

Waar ligt het dan wel aan dat Nederland minder concurrerend is geworden? Heeft dat iets met de economie te maken, maar dan in meer fundamentele zin? Klopt het dat de onderliggende structuur van de economie zich aan het transformeren is van een industriële economie, naar een op kennis gebaseerde economie? Het is ontegenzeggelijk waar dat de 'oude' economie van de 20ste eeuw aan uitdaging en kracht heeft verloren, maar ja, de 'nieuwe' economie met al haar beloften van duurzame groei en winstgevendheid, is na de eeuwwisseling rap ten grave gedragen nog vóór dat deze tot volwassenheid kon komen. Kindermoord, ondervoeding, overvoeding of euthanasie?

Nu zullen velen onder u zeggen dat de nieuwe economie niet gelijk gesteld mag worden met de kenniseconomie, maar de vraag is of dat wel waar is en vervolgens of dat wel zo erg is. Immers, het was toch de bedoeling om met behulp van nieuwe technologieën, nieuwe wijzen van werken en met behulp van wereldwijde netwerken, nieuwe producten en diensten te ontwikkelen, en -wereldwijd- te commercialiseren. Met alle markt- en groeipotentie van dien.

Voor het merendeel van de economisch actieve bevolking in de wereld is het begrip kenniseconomie nog vaag. Het geeft nog te weinig richting aan het eigen denken en handelen, van ondernemingen en van maatschappelijke organisaties. Veel makkelijker is het om in termen van de industriële economie te (blijven) denken en werken. Het inkopen, produceren en verkopen van grondstoffen, (half-) fabriekaten en (consumenten-) producten is voor velen

nu eenmaal een eenvoudiger te begrijpen en ook meer grijpbaar proces - dan wisselende combinaties van onderwijs, onderzoek, ontwikkeling en organisatievermogen - die de pijlers van de kenniseconomie vormen.

Want om die begrippen draait het in de kenniseconomie en dat maakt het ook complex. Immers, niet langer vormt het 'outputdenken' de kern van de economie, maar óók het tegenovergestelde - namelijk het snel en slim bij elkaar brengen - combineren en recombineren - van input variabelen. Dit leidt dan eerder tot een flexibel en innovatief pallet van vraag-aanbod mogelijkheden, die in potentie van een hogere toegevoegde waarde zijn, dan het 'slechts' vervaardigen en leveren van enkelvoudige, gestandaardiseerde, producten en/of diensten.

Doen Belgen het beter? Gewoon iedereen met rust laten, dan komen nieuwe ideeën vanzelf...

Walter Baets, hoogleraar management aan Universiteit Nijenrode en Belg, is van mening dat Belgen vooral briljant zijn in het niet organiseren van dingen. "Wij werken het liefst in kleine informele verbanden en regelen alles onderling. Daarom gaat het in België economisch beter. In Nederland kent men nationale campagnes zoals 'Nederland Kennisland' en andere grootschalige initiatieven om tot vernieuwingen te komen. In België is zo iets onbestaanbaar, maar dat geeft niets, want het werkt meestal toch niet. Wij willen met rust gelaten worden en dan komen de nieuwe ideeën vanzelf."¹⁶

Het is juist deze ommekeer van denken en handelen waar (nationale) overheden en (multi-) nationale ondernemingen het moeilijk mee hebben. Een dergelijk probleem hadden vorsten en boeren ten tijde van de overgang van de landbouweconomie naar de industriële economie ook. Toen was het gebruikelijk om mensen te waarschuwen voor een naderende trein, door iemand met een rode vlag ervoor te laten lopen. Of anders gezegd, ook toen begreep niet iedereen wat er aan de hand was en welke nieuwe mogelijkheden zich voordeden. En ook toen hield men (te) lang vast aan de gangbare en daardoor vertrouwde modellen van ondernemen, organiseren en leiden.

In onze huidige tijd wordt het echter nog complexer omdat informatie technologie (met name hardware) zijn 'driver seat rol' verloren heeft, althans voor het moment. Nieuwe informatie technologie brengt in bedrijven eerder grotere risico's dan voordelen met zich mee, zo luidt de algemene opinie:

"As Information Technology's potency and ubiquity have increa-

sed, so too has its strategic value. It's a reasonable assumption, even an intuitive one. But it's mistaken. By now, the core functions of Information Technology – data storage, data processing and data transport – have become available and affordable to all. Their very power and presence have begun to transform them from potentially strategic resources into commodity factors of production. They are becoming *costs of doing business that must be paid by all but provide distinction to none*’.”

Wat de Nederlandse situatie zo explosief maakt is dat de besluitvorming in organisaties rondom ICT- investeringen (soft- en hardware) – nog afgezien van de invoering ervan – in toenemende mate wordt gehinderd door het onvermogen van diezelfde organisatie om kennis te managen en innovatief toe te passen.

Echter, het is eigenlijk spijtig dat ondernemingen niet in staat blijken te zijn om de kennis die er is -en die voor hen relevant is- te absorberen.

Even niet absorberen...

“Wat betreft het absorptievermogen van ondernemingen, door Volberda gemeten aan de hand van relaties met universiteiten en kennisinstellingen, is Nederland vorig jaar geduideld van de 17^e naar de 69^e plaats op de wereldranglijst”.

Dit komt met name doordat ondernemers en managers over het algemeen genomen weinig affiniteit hebben met kennis en innovatie. Korte termijn acties die leiden tot snelle winstgevendheid (door meer van hetzelfde te doen) en kuddegedrag (‘iedereen doet wat de buurman doet’) zijn de dominante thema’s in het (inter-)nationale bedrijfsleven geworden en zullen dat onder invloed van de Verenigde Staten nog wel even blijven. De Amerikaanse managementpraktijk is leidend, de rest van de wereld is volgend, zelfs tegen beter waten in. Tijdens het 2003 Nationaal Congres Innovatie en Management in Rotterdam signaleerde van den Bosch dan ook terecht dat het onvermogen van ondernemingen om op het juiste moment en op een haar eigen wijze kennis te absorberen de ‘killing factor’ van de kenniseconomie is. Daarmee is de kenniseconomie niet dood, maar maakt zij haar beloften - althans voorlopig - niet waar.

Dit boekje gaat over de kenniseconomie en over wat er op dat vlak momenteel allemaal gebeurt, dan wel wordt nagelaten. Ondanks alle –gepercipieerde dan wel reële- vaagheid wordt er hard aan de kenniseconomie gewerkt, niet in de laatste plaats door de Nederlandse overheid. Zelfs in deze barre tijden van ingrijpende bezuinigingen is het 2de kabinet Balkenende bereid om verregaande investeringen in de kenniseconomie te doen - zij het in slechts enkele peilers - waaronder één dominante, namelijk

het onderwijs. Jammer in dit verband is dat de kwaliteit van de Nederlandse overheid een slechte rangschikking krijgt in het World Competitiveness Report. Die zakte van de 5de plaats in 2001, naar de 10de plaats in 2002. Jammer en wellicht zelfs misplaatst. We zullen het in dit boekje zien.

De opbouw van deze publicatie is als volgt.

In hoofdstuk 1 geven wij een beknopt overzicht en een analyse op hoofdlijnen van de situatie waarin de Nederlandse kenniseconomie zich momenteel bevindt. Per kenniseconomische 'pijler' (onderwijs, ontwikkeling, onderzoek en organisatievermogen) wordt weergegeven waar wij momenteel staan en welke initiatieven door de overheid en het bedrijfsleven zijn genomen c.q. in voorbereiding zijn. Daarnaast worden een aantal algemeen aanvaarde opvattingen over de kenniseconomie ter discussie gesteld.

In hoofdstuk 2 bespreken we één van de belangrijkste ingrediënten van een succesvolle kenniseconomie, namelijk 'human talent'. Alle landen, actief op het gebied van de kenniseconomie zijn het erover eens dat het eigen 'human talent' de bakermat vormt voor toekomstig succes. De vraag is overigens of dat zo is en of investeringen in 'human talent' uiteindelijk in verhouding zullen staan tot de beoogde opbrengsten. Vervolgens brengen wij de belangrijkste mondiale verschuivingen in kenniseconomische verhoudingen in kaart.

Zo lijkt er zich momenteel een verschuiving van (kennis)economische machtsblokken voor te doen, zowel mondiaal als op Europees niveau, die van ingrijpende betekenis zal zijn voor de verdere ontwikkeling van de kenniseconomie. De kwetsbaarheid van de kenniseconomie komt hier nadrukkelijk naar voren. Die wordt onder andere duidelijk in relatie tot het aanzien van Nederland en de kenniseconomische toppositie die ons tot voor kort werd toegedicht. Inmiddels heeft Nederland zich teveel met – intern gerichte – moeilijkheden moeten bezighouden, waardoor het Finse model van de kenniseconomie – al dan niet terecht – furore heeft kunnen maken.

In hoofdstuk 3 signaleren wij dat Europa – ondanks de warme zomer van 2003 – economisch gezien een koude winter doormaakt. Een visie en missie voor een op innovatie gebaseerde en groeiende kenniseconomie van Europa mag dan wel zijn overeengekomen, toch hebben afzonderlijke landen een pakket van – soms heel verschillende – activiteiten ontwikkeld en ondernomen. Wat is er in Europa concreet terechtgekomen van de in Lissabon en Barcelona geformuleerde ambities? Wat zijn sterktes en zwaktes van deze ambities en wat zijn de kansen en bedreigingen? Tevens zal het Europese actieplan om de doelstellingen te realiseren worden besproken.

In hoofdstuk 4 bespreken wij het dilemma van loonmatiging en introduceren wij een geïntegreerd kenniseconomisch kader waarin de verschillende elementen uit voorgaande hoofdstukken samenkomen. Wij pleiten in dit hoofdstuk voor een *kennisact*, waarin door de overheid en ondernemingen een gezamenlijke missie, visie, ambitie en strategie wordt ontwikkeld met betrekking tot de kenniseconomie en tevens voor een *uitvoeringsconvenant* waarin gezamenlijke acties worden overeengekomen – ook qua investeringen – om de publieke en private kennisinfrastructuur verder te ontwikkelen.

't HARDE PAD

Is de kenniseconomie dood of levend? Dit blijft een moeilijk te beantwoorden vraag. De discussie erover heeft in ieder geval veel weg van een beroemd geworden gedachten experiment uit de kwantummechanica, namelijk dat van Erwin Schrödingers kat. Die zat opgesloten in een vierkante doos en verkeerde en in levende toestand en in dode toestand. Pas wanneer de kat werd waargenomen 'koo's' deze voor één van beide toestanden en voldeed daarmee weer aan de wetten van Newton. Met de kenniseconomie lijkt het net zo te zijn: het is maar hoe je het bekijkt.

Van overheidswege lijkt het vertrouwen in de kenniseconomie te groeien, getuigt op alle investeringen uit het recente verleden en gegeven de aandacht die de kenniseconomie onlangs nog kreeg bij de formatie van het kabinet Balkenende II.

Volgens Frits Grotenhuis, Frank Lekanne Deprez en René Tissen is de huidige situatie in Nederland Kennisland als volgt: De publieke sector ziet en pakt kansen en maakt die financieel waar; De private sector blijft sterk achter, hooguit is sprake van 'lipservice' aan de kenniseconomie; De publiek - private samenwerking kan aanmerkelijk beter, kennisinstellingen en ondernemingen ontmoeten elkaar niet echt.

Nederland dreigt in de kenniseconomische grijze middenmoot van Europa te geraken. We behoort nu tot het 'aangeschoten wild' van de Europese Unie. De Kenniseconomie Monitor 2003 bevestigt dit beeld. Om een wederopstanding van de Nederlandse kenniseconomie te kunnen realiseren zijn nieuwe spelregels nodig. De auteurs presenteren op basis van (inter)nationale 'lessons learned' een geïntegreerd kenniseconomisch kader dat als leidraad voor de 'Renaissance' van de Nederlandse kenniseconomie kan dienen. Zaaien is niet meer toereikend; om op snig moment te kunnen oogsten is een sterke innovatiecultuur benodigd. Polderpraat zal plaats moeten maken voor pragmatisch boerenverstand.

ISBN 90-808289-1-2

0 2

ISBN 90-808289-1-2

NUR 808